

KONCEPCJA PROJEKTOWANIA UNIWERSALNEGO JAKO ELEMENT PODNOSZENIA ŚWIADOMOŚCI POTRZEB OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ WŚRÓD STUDENTÓW Z DOŚWIADCZEŃ UNIWERSYTETU JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE

Wprowadzenie

Obecnie niepełnosprawność postrzegana jest przede wszystkim przez pryzmat praw człowieka, regulowanych licznymi dokumentami o charakterze międzynarodowym oraz krajowym, których celem jest zapewnienie jak najpełniejszej gwarancji ochrony praw człowieka osób z niepełnosprawnościami, ze szczególnym uwzględnieniem ich podmiotowości oraz konieczności wprowadzania rozwiązań, procedur i mechanizmów wyrównujących ich szanse (Nowak, 2021). Zmiana perspektywy myślenia o konieczności zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami jedynie administracyjnej pomocy medycznej i społecznej na rzecz wsparcia w innych, również kluczowych obszarach funkcjonowania w społeczeństwie, wynika z coraz większej świadomości potrzeb osób z niepełnosprawnością.

Kluczową perspektywą dla promowania i ustawicznego wdrażania perspektywy inkluzji społecznej jest wysoka świadomość odnosząca się do kwestii niepełnosprawności, jak również postawa poszanowania praw, godności, potencjału i potrzeb osób z niepełnosprawnością. Oznacza to szeroko rozumianą tolerancję społeczną na rzecz różnorodności innych osób oraz wdrażanie w praktyce rozwiązań

prawnych umożliwiających im uczestnictwo w życiu społecznym. Przede wszystkim jednak pozwala na zmianę myślenia o niepełnosprawności, w którym dominuje postrzeganie jej jako jednego z aspektów życia człowieka, a ich źródeł dopatruje się poza samą osobą (Lesiak, 2020).

Świadomość potrzeb osób z niepełnosprawnością odnosi się szczególnie do poziomu wiedzy o różnych rodzajach niepełnosprawności oraz doświadczeń w kontaktach z osobami z niepełnosprawnością. Zwiększaniu świadomości, a więc likwidowaniu barier mentalnych, uprzedzeń i stereotypów na temat osób z niepełnosprawnością sprzyjają pozytywne postawy wobec nich, jak również włączanie ich w tworzenie rozwiązań istniejących barier i problemów.

Warto podkreślić, iż ewaluującej perspektywie myślenia o niepełnosprawności i potrzebach osób z niepełnosprawnością towarzyszyły zmiany prawne podejmowane na szczeblu centralnym (krajowym). Jednakże, jak podkreślają pionierzy dostępności w Polsce, nie były to zmiany wystarczająco szybkie (Wysocki, 2012).

Niniejszy artykuł stanowi podsumowanie realizacji projektu Narodowego Centrum Badań i Rozwoju pt. Projektowanie uniwersalne, wpisującego się w obecną współcześnie tendencję do włączania osób z niepełnosprawnością do wszystkich obszarów funkcjonowania społecznego. Celem zrealizowanego przedsięwzięcia było opracowanie i wdrożenie w ramach programu studiów obowiązkowych zajęć obejmujących projektowanie uniwersalne. W artykule zawarto zatem zagadnienia obejmujące formę, przebieg oraz efekty prowadzonych zajęć z zakresu projektowania uniwersalnego.

Podstawy prawne dostępności

Prawa osób z niepełnosprawnością, idea inkluzji społecznej oraz kwestie dostępności regulowane są przez liczne akty prawne o charakterze międzynarodowym i krajowym. Prawo międzynarodowe opiera się w szczególności o deklaracje, rozporządzenia, dyrektywy, rezolucje, konkluzje i komunikaty wydawane i ustawicznie aktualizowane przez m.in.: Organizację Narodów Zjednoczonych, Unię Europejską, Radę Europy oraz Międzynarodową Organizację Pracy (<https://niepelnosprawni.gov.pl/p,93,dokumenty-miedzynarodowe>, dostęp: 18.09.2023). Konwencja opisuje zasady działania w konkretnych obszarach, m.in.: równość i niedyskryminacja, dostępność architektoniczna, równość wobec prawa, dostęp do wymiaru sprawiedliwości, wolność od wykorzystywania, przemocy i nadużyć, niezależne życie i włączenie w społeczeństwo, mobilność, edukacja, rehabilitacja, praca i zatrudnienie (Rdest, 2019).

Jednym z kluczowych dokumentów prawa międzynarodowego odnoszącym w sposób kompleksowy i bezpośredni do sytuacji i potrzeb osób z niepełnospraw-

nościami jest Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych (Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. 2012 poz. 1169). Jest to dokument, którego celem jest poprawa sytuacji osób z niepełnosprawnościami, poprzez umożliwienie im rzeczywistego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności na równi z innymi osobami.

Prawo krajowe reguluje kwestię osób z niepełnosprawnościami licznymi, odrębnymi aktami, które można sklasyfikować jako akty generalne, ujmujące funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami globalnie oraz akty specyficzne – odnoszące się poszczególnych, wąskich obszarów funkcjonowania (Rdest, 2019).

Podstawowe prawa osób z niepełnosprawnościami zostały zagwarantowane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483), która gwarantuje prawo do skorzystania z pomocy władz publicznych w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy, jak również opieki zdrowotnej, komunikacji społecznej oraz edukacji. Punktem wyjścia dla zabezpieczenia wskazanych praw jest dyrektywa równego traktowania wszystkich obywateli przez władze oraz ochrony przed dyskryminacją. Oznacza to, że nikt nie może być dyskryminowany w funkcjonowaniu społecznym, politycznym, gospodarczym czy kulturalnym z jakiegokolwiek przyczyny, w tym również z powodu niepełnosprawności i generowanych przez nią specyficznych potrzeb.

Szczególne znaczenie, obok licznych ustaw i rozporządzeń krajowych, dla idei włączenia osób z niepełnosprawnością do wszystkich sfer funkcjonowania społecznego jest Ustawa o zapewnianiu dostępności architektonicznej, cyfrowej oraz komunikacyjno-informacyjnej osobom ze szczególnymi potrzebami (Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz. U. 2019 poz. 1696). Kluczowym celem ustawy jest poprawa warunków życia i funkcjonowania obywateli ze szczególnymi potrzebami. Rozwiązania przewidziane we wspomnianym dokumencie realizują zapisy Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, które obligują do zapewnienia takim osobom na równi z innymi obywatelami dostępu do różnych obiektów, usług i produktów.

W wytyczne międzynarodowe i krajowe, które posiadają charakter dyrektyw prawnych, wpisuje się koncepcja projektowania uniwersalnego, które definiowane jest jako „projektowanie produktów i środowiska, które mogą być użytkowane przez wszystkich ludzi, w możliwie największym stopniu, bez potrzeby adaptacji lub specjalistycznego projektowania” (Wysocki, 2012, s. 32).

Koncepcja uniwersalnego projektowania

Pojęcie projektowania uniwersalnego pojawia się w przestrzeni publicznej od lat 90. XX w. Uznaje się, że do praktyki termin ten wprowadził Ronald Mace, proponując definicję opierającą się na projektowaniu otoczenia, usług i produktów dla wszystkich, bez potrzeby stosowania adaptacji (za: Ślusarczyk, 2013). Interpretując powyższe założenia, podkreślić należy, iż jest to sposób projektowania, który odnosi się do wielostronnie rozumowanej różnorodności i zakładający korzyść dla wszystkich użytkowników. Szczególnym walorem jest więc możliwość obniżania poziomu wykluczenia i marginalizacji osób z niepełnosprawnością, poprzez tworzenie od podstaw środowiska, produktów i usług, nie zaś poprzez modyfikację istniejących już tradycyjnych rozwiązań dla osób pełnosprawnych (Przybylski, Błaszczak, 2010, s. 3). Dotyczy to wszystkich obszarów życia, a więc środowiska fizycznego, komunikacji, informacji oraz usług.

W związku z powyższym koncepcję projektowania uniwersalnego uważa się za kluczowe narzędzie praktycznej realizacji zasady równości, dostępności do uczestnictwa we wszystkich obszarach życia publicznego, usług i dóbr, bez względu na wiek, stopień sprawności czy status (Żółkowska, 2015). Podejście to obecnie wynika z dwóch źródeł – aktów prawnych, regulujących pewne standardy dostępności, jak również idei wdrażania jak największej użyteczności (Ślusarczyk, 2015).

Istotę projektowania uniwersalnego w pełni oddają zasady, opracowane przez interdyscyplinarny zespół Center of Universal Design Uniwersytetu Północnej Karoliny (*The Principles of Universal Design*, NC State University, 1997). Autorzy wytycznych to grupa robocza złożona z architektów, projektantów, inżynierów ochrony środowiska i badaczy zajmujących się projektowaniem, współpracujący w celu ustalenia zasad projektowania uniwersalnego, które obecnie można zastosować do oceny istniejących projektów. Jest to swoisty przewodnik w procesie projektowania bardziej użytecznych produktów i środowisk.

Efektom podjętych prac jest upowszechniony współcześnie katalog wytycznych, który zawiera siedem szczegółowych wytycznych, które należy brać pod uwagę przystępując do projektowania nowych rozwiązań, usług czy środowiska fizycznego. Szczegółowy opis zasad projektowania uniwersalnego zawarto w tabeli nr 1.

Tabela 1. Siedem kluczowych zasad projektowania uniwersalnego.

Sprawiedliwe wykorzystanie	użyteczność i atrakcyjność dla osób o różnej sprawności
Elastyczność użytkowania	uwzględnianie szerokiego zakresu indywidualnych preferencji i umiejętności odbiorców
Prosta i intuicyjna obsługa	łatwość zrozumienia, niezależnie od doświadczenia, wiedzy, umiejętności językowych czy obecnego poziomu koncentracji użytkownika
Czytelna informacja	efektywne łączenie niezbędnych dla użytkownika informacji, niezależnie od warunków otoczenia lub zdolności sensorycznych użytkownika (wizualne, werbalne, dotykowe)
Tolerancja na błędy	minimalizowanie zagrożenia i negatywnych skutków przypadkowego lub zamierzonego działania
Wygodne użytkowanie bez wysiłku	projektowanie produktów efektywnych, wygodnych i wymagających minimalnego wysiłku użytkownika
Wymiary i przestrzeń dostępne i użyteczne	łatwość dostępu i możliwości dotarcia do przewidzianego miejsca niezależnie od rozmiaru ciała, postawy i mobilności użytkownika.
Percepcja równości	przeźreń nie może powodować odczuwania dyskomfortu spowodowanego korzystaniem z niej i odczucia stygmatyzowania danej osoby

Źródło: opracowanie własne na podstawie: The Principles of Universal Design, NC State University, 1997.

Powyższe zasady wprost określają, że projektowanie uniwersalne to sposób projektowania, który odnosi się do szeroko rozumianej różnorodności użytkowników. Produkty i obiekty zaprojektowane zgodnie z powyższymi wytycznymi nie wymagają adaptowania czy też wprowadzania dodatkowych rozwiązań w postaci racjonalnych usprawnień. Konkludując, proponowane rozwiązania dążące do zapewnienia uczestnictwa i integracji powinny opierać się na przyjęciu nadrzędnej zasady: te same szanse dla wszystkich (*the same opportunity for all*) (Ginnerup, 2009, s. 10).

Projektowanie uniwersalne w Uniwersytecie Jana Długosza w Częstochowie

Idea projektowania uniwersalnego jest współcześnie popularna w uczelniach wyższych. Władze uczelni oraz kadra naukowo-dydaktyczna podejmują liczne inicjatywy na rzecz zwiększenia dostępności usług oferowanych przez instytucje szkolnictwa wyższego, w tym poprawę dostępności architektonicznej i cyfrowej, zwiększenie świadomości pracowników na temat potrzeb i barier osób z niepełnosprawnością, jak również podnoszenia kompetencji w zakresie komunikacji. Wśród kluczowych działań wskazać należy: konsultowanie i tworzenie polityki uczelni dotyczącej osób z niepełnosprawnością, powoływanie i rozwijanie jednostek uczelni odpowiedzialnych za koordynowanie polityki na rzecz włączenia osób z niepełnosprawnością do szeroko rozumianej społeczności akademickiej, jak również pozyskiwanie funduszy ze źródeł zewnętrznych na likwidację barier fizycznych i mentalnych (szkolenia, kursy, warsztaty, urządzenia, remonty).

W przedsięwzięciu *Projektowanie uniwersalne* (POWR.03.05.00–IP.08–00–PUN/19), które stanowi przedmiot zainteresowania niniejszego artykułu, kluczowe działania zostały skierowane do studentów, w ramach których uczelnia otrzymała dofinansowanie na opracowanie i wdrożenia zajęć obowiązkowych w programie studiów, obejmujących projektowanie uniwersalne. Celem głównym zajęć było umożliwienie studentom poznania potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz praktyczne zastosowanie zasad uniwersalnego projektowania produktów i usług.

1. Realizacja zajęć dydaktycznych

Działania projektowe z udziałem studentów zostały poprzedzone szkoleniem kadry akademickiej, tj. pracowników naukowo-dydaktycznych i dydaktycznych w zakresie projektowania uniwersalnego. W szkoleniu wzięło udział 15 nauczycieli akademickich, którzy zrealizowali program szkoleń obejmujący między innymi:

W omawianym projekcie pt. *Uniwersalne kierunki – uniwersalne społeczeństwo* wzięło udział 250 studentów, reprezentujących różne kierunki studiów pierwszego i drugiego stopnia, tj. analityki i kreatywności społecznej, bezpieczeństwa narodowego, pracy socjalnej, psychoprofilaktyki, turystyki i rekreacji oraz poradnictwa rozwojowego i pomocy psychologicznej.

Modyfikacja programów kształcenia oraz stworzenie tzw. kart przedmiotów, na podstawie których zostały przeprowadzone zajęcia z projektowania uniwersalnego, oparte były na wytycznych określonych przez Zespół ds. opracowania modeli projektowania uniwersalnego. Na ich podstawie opracowano i wdrożono ścieżkę realizacji cyklu zajęć, obejmującego trzy semestry, które przyczyniły się do roz-

woju kompetencji studentów w zakresie stosowania projektowania uniwersalnego w praktyce z uwzględnieniem specyfiki realizowanego przez nich kierunku studiów.

Realizacja zajęć dydaktycznych przebiegała zgodnie z przyjętym w konkursie schematem:

- Moduł I – wprowadzenie w tematykę szeroko rozumianej dostępności i świadomości na temat różnorodnych potrzeb społecznych.
- Moduł II – zdobywanie praktycznych umiejętności wdrażania zasad projektowania w pracy zawodowej, zgodnej z kierunkiem studiów.

Moduł I obejmował treści obowiązkowe dla każdego kierunku studiów, wśród których znalazły się treści odnoszące się do: charakterystyki grup osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym i cyfrowym, założeń projektowania uniwersalnego, charakterystyki standardów dostępności, podstawowych wytycznych określonych w ustawie o zapewnianiu dostępności, przykładów dobrych praktyk w zapewnianiu dostępności, podstawowych zasad *savoir vivre* w kontaktach z osobami z niepełnosprawnościami oraz społecznej odpowiedzialności projektanta. W ramach *modułu I* zorganizowano również panele dyskusyjne z osobami ze szczególnymi potrzebami, w tym osobami z niepełnosprawnościami, w kontekście różnorodności potrzeb i wpływu barier przestrzennych (architektonicznych) na funkcjonowanie w społeczeństwie. Zgodnie z wytycznymi *modułu I* został zrealizowany w pełni na każdym kierunku studiów objętym wsparciem, jako element budowania świadomości o szczególnych potrzebach wszystkich użytkowników i wpływu projektowania środowiska zbudowanego, transportu, dostępności cyfrowej i dostępności do usług na życie poszczególnych osób i ich relacji w społeczeństwie (Moduły zajęć Projektowania uniwersalnego w ramach wybranych obszarów kształcenia).

Moduł II stanowił swoistą okazję do pozyskania wiedzy i praktycznych umiejętności w zakresie projektowania uniwersalnego. Zgodnie z wytycznymi zakres działań wprowadzonych w ramach modułu obejmował: spotkania z osobami z niepełnosprawnościami oraz przedstawicielami instytucji wspierających te osoby, szczegółowe omówienie standardów dostępności określonych w ustawie (dostępność architektoniczna, cyfrowa, komunikacyjno-informacyjna), warsztaty polegające na wykonywaniu czynności życia codziennego osób ze specjalnymi potrzebami z wykorzystaniem specjalistycznego sprzętu i symulatorów oraz trening komunikacji z osobami ze szczególnymi potrzebami.

2. Wizyta studyjna

W ramach kolejnego etapu projektu *Uniwersalne kierunki – uniwersalne społeczeństwo* zorganizowano wizytę studyjną, z której obowiązkowo skorzystali wszyscy studenci objęci wsparciem. Zajęcia praktyczne zostały przeprowadzone w Domu

Pomocy Społecznej w Częstochowie, która jest placówką dostępną, wyposażoną w specjalistyczny sprzęt oraz zatrudniającą kadre specjalistyczną, dysponującą wiedzą i umiejętnościami niezbędnymi z punktu widzenia założeń projektowania uniwersalnego.

Celem wizyty studyjnej było zapoznanie studentów z przyjętymi procedurami, działalnością, strukturą, finansowaniem, realizowanymi formami terapii i rehabilitacji, jak również metodami rozwiązywania różnych barier i problemów placówek zajmujących się osobami starszymi i niepełnosprawnymi. Podczas pobytu w placówce studenci mieli możliwość zapoznania się z działaniami prowadzonymi na rzecz osób starszych, przewlekle somatycznie chorych i niepełnosprawnych, jak również uczestniczyć w wymianie doświadczeń personelu ośrodka oraz obserwacji dobrych praktyk stosowanych w placówce.

Podstawowym zadaniem w trakcie realizacji wizyty studyjnej był „audyt” budynku DPS-u w części dostępnej dla ogółu przebywających i osób odwiedzających, w tym punktów informacyjnych, szatni, korytarzy głównych, wind, łazienek czy tzw. pomieszczeń wspólnego pobytu. Spostrzeżenia dotyczące dostępności architektonicznej zostały przedyskutowane podczas zajęć podsumowujących wizytę w placówce.

Atrakcyjnym, lecz równocześnie trudnym doświadczeniem dla studentów była możliwość wzięcia udziału w konkretnych sytuacjach codziennego życia osób przebywających w ośrodku, zaaranżowanych z wykorzystaniem symulatorów i specjalistycznego sprzętu. Studenci mieli do dyspozycji między innymi: wózki inwalidzkie, kule, białe laski i symulatory wad wzroku i słuchu, jak również specjalny kombinizon symulujący efekty starzenia się. Podkreślenia wymaga fakt, iż tylko połowa studentów zdecydowała się na udział w powyższych działaniach, argumentując swoje stanowisko lękiem przed utratą kontroli i zniszczeniem specjalistycznego sprzętu.

3. Projekt – tzw. mini-audyt dostępności

W ostatnim etapie realizacji projektu studenci zostali podzieleni na kilkuosobowe zespoły, powstałe w ramach istniejących grup zajęciowych. Ich głównym zadaniem było przygotowanie dostępnej prezentacji zawierających charakterystykę analizowanego fragmentu budynku w kontekście jego dostępności. Wśród nich znajdowały się między innymi budynki poszczególnych wydziałów UJD, w tym: Wydziału Nauk Społecznych, Wydziału Prawa i Ekonomii, Wydziału Sztuki, Wydziału Ekonomii oraz Wydziału Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Technicznych oraz Biblioteka Uniwersytecka.

Przed przystąpieniem do projektu diagnostycznego wybranego fragmentu budynku opracowano na potrzeby projektu wytyczne dotyczące audytowanych elementów. Wśród nich znalazły się między innymi:

- Obszar 1: Otoczenie budynku – zagospodarowanie terenu: parking – miejsca dla osób z niepełnosprawnością, komunikacja pozioma – chodnik (szerokość), krawężniki, pochylenie poprzeczne chodnika, ścieżki dotykowe, pasy prowadzące, pola uwagi, pasy ostrzegawcze (kontrasty);
- Obszar 2: Pokonywanie różnic w terenie: schody (stałe i ruchome) wraz z towarzyszącym rozwiązaniem alternatywnym, pochylnie, dźwigi osobowe, podnośniki;
- Obszar 3: Budynek – strefa wejścia – wejście główne, przedsionki, schody, pochylnie, podnośniki, komunikacja pozioma – korytarze, dźwigi osobowe – windy;
- Obszar 4: Toalety dla osób z niepełnosprawnością i pomieszczenia dla osób z małym dzieckiem;
- Obszar 5: Miejsca obsługi: recepcja, kasa, punkt informacyjny, pokoje pracowników, miejsca spotkań;
- Obszar 6: Elementy ułatwiające orientację – systemy odnajdywania drogi, plan budynku z uwzględnieniem informacji dotykowej, ścieżki dotykowe i inne elementy prowadzące, oznaczenia, piktogramy, kontrast wizualny, wybór kolorystyki, materiały wykończeniowe, oświetlenie, informacja wizualna, głosowa i dotykowa;
- Obszar 7: Ewakuacja – miejsce ewakuacji, narzędzia ewakuacji, oznaczenie drogi ewakuacji, drzwi ewakuacyjne – wyjście z budynku.

Oprócz zaobserwowanych udogodnień lub/i barier projekt zawierał wskazówki do planowania udogodnień zwiększających dostępność przestrzeni, według kryteriów ważności, kosztowności itp. Ponadto studenci zostali zobligowani do przygotowania prezentacji dostępnej oraz raportu zgodnego z zasadami języka prostego do czytania.

Prezentacja projektów odbywała się na zajęciach wspólnych i obejmowała zwięzłą i syntetyczną wypowiedź autorów na temat dostępności wybranego fragmentu budynku oraz rekomendacji dotyczących wdrażania w nich dostępności.

Rezultaty z zajęć oraz opinie studentów biorących w nich udział

Celem głównym projektu, jak wskazano wyżej, uczyniono przede wszystkim zwiększenie świadomości studentów na temat potrzeb osób ze specjalnymi potrzebami, w tym w szczególności osób z niepełnosprawnością. Cel ten realizowano za pośrednictwem zajęć dydaktycznych z zakresu projektowania, z uwzględnieniem specyfiki kierunków studiów, jak również warsztatów symulacyjnych z wykorzystaniem specjalistycznego sprzętu i symulatorów, konsultacji z osobami ze szczegól-

nymi potrzebach oraz wizyty studyjnej w wybranej placówce spełniającej kryteria dostępności i świadczącej usługi na rzecz osób ze szczególnymi potrzebami.

Podsumowaniem powyższych form było przygotowanie przez studentów projektu, uwzględniającego wytyczne formułowane wspólnie w oparciu o aktualne akty prawne oraz wskazówki osób ze specjalnymi potrzebami, w tym szczególnie osoby z niepełnosprawnością. Łącznie przygotowane zostały 54 projekty, z których w ponad 70% uwzględniono wszystkie wytyczne, jak również w sposób merytoryczny przedstawiono rekomendacje odnoszące się do rozwiązań dla istniejących barier, w tym architektonicznych i komunikacyjno-informacyjnych. W proponowanych rozwiązaniach nie uwzględniano jednak kontekstu ekonomicznego postulowanych rozwiązań. Jedyne 3 spośród przygotowanych projektów (1,6%) miały charakter powierzchniowy, w których analiza dostępności oraz proponowanych rozwiązań nie zostały przeprowadzone w sposób prawidłowy. Studenci ci zostali skierowani do ponownej realizacji działania, zgodnie z wytycznymi przyjętymi na potrzeby zajęć.

Na szczególne wyróżnienie zasługuje fakt, iż prawie 85% projektów zostało przygotowanych zgodnie z wytycznymi dotyczącymi tworzenia materiałów dostępnych. Uwzględniono w nich zasady określające zrozumiałość tekstu (kompozycja, treść), czytelność (czcionki, akapity, nagłówki, wyróżnienia) oraz opisy alternatywne zdjęć i grafik.

Ponadto po zakończeniu zajęć z zakresu projektowania uniwersalnego przeprowadzono ich ewaluację w formie ankiety *ex post*. Analiza zgromadzonych danych pozwoliła na wysunięcie stwierdzenia, iż założone w projekcie cele zostały zrealizowane. Studenci dostrzegli potrzebę ustawicznego podnoszenia wiedzy z zakresu niepełnosprawności i kontaktów z osobami z niepełnosprawnością (zdecydowanie tak – 46%, zdecydowanie nie – 2%), jak również określili swój poziom świadomości zdecydowanie wyżej. W ankiecie *ex ante* (zrealizowana w 2019 roku) wysoki poziom świadomości potrzeb osób z niepełnosprawnością wskazało jedynie 21% studentów, z kolei w ankiecie *ex post* (zrealizowana w 2023 roku) odsetek ten wzrósł do 57%.

Zaskakującym jest fakt, iż dzięki wprowadzonym zajęciom z projektowania uniwersalnego zdecydowana większość studentów (78% ankietowanych) potrafiła wskazać dokładnie grupy osób określanych mianem ze specjalnymi potrzebami. Dotychczas, jak można wnioskować z ankiety wstępnej, studenci zaliczali do niej jedynie osoby z niepełnosprawnością. Wśród licznych wypowiedzi w pytaniach otwartych pojawiały się między innymi grupy osób starszych, z niepełnosprawnością, rodziców w małych dzieci, cudzoziemców nieposługujących się językiem obowiązującym w danym państwie, o odmiennym wyglądzie, wzroście, orientacji seksualnej, z nieporęcznym bagażem czy też okresowo chore (np. ze złamanymi kończynami).

Ponadto efektem zajęć, szczególnie warsztatowych i z wykorzystaniem symulacji, była umiejętność wskazywania barier, z jakimi mierzą się w codziennej egzystencji osoby ze specjalnymi potrzebami. Trudności do tej pory wskazywane dość ogólnie, studenci wskazywali szczegółowo określając je między innymi jako: bariery urbanistyczne, bariery architektoniczne, komunikacyjne, wzornicze, komunikacyjne, mentalne, społeczne, zawodowe, materialne i inne.

Wartością dodaną zajęć, jak podkreślili studenci biorący udział w projekcie, było uświadomienie obecności osób z niepełnosprawnością w najbliższym otoczeniu oraz potrzeby podejmowania indywidualnych i zbiorowych działań na rzecz ich włączenia do wspólnoty akademickiej.

Podsumowanie

Realizacja projektu *Projektowanie uniwersalne kluczem do dostępności* przyczyniło się do zwiększenia świadomości studentów różnych kierunków na temat postrzegania osób z niepełnosprawnością, ich potrzeb z niej wynikających oraz postaw wobec nich. Wdrożenie nowych rozwiązań w zakresie modyfikacji programów kształcenia, dydaktyki i praktycznej realizacji idei projektowania uniwersalnego jest przykładem humanocentrycznego podejścia do tworzenia środowiska, usług i produktów, które stanowi narzędzie kreowania społeczeństwa otwartego, odpowiedzialnego i nowoczesnego, a przede wszystkim odpowiadającego na potrzeby wszystkich jego obywateli.

Tak rozumiane i realizowane w sposób praktyczny działania związane z kwestiami dostępności i projektowania uniwersalnego, sprzyjają ustawicznemu podnoszeniu kompetencji osób uczestniczących w kształceniu na poziomie wyższym, co może odpowiadać współczesnym potrzebom gospodarki, rynku pracy i społeczeństwa. Wobec powyższego, na podstawie literatury przedmiotu, oraz przede wszystkim implikacji z realizacji projektu dydaktycznego, rekomenduje się ciągłe dążenie do opracowania i wprowadzenia do praktyki rozwiązań, które pomogą uzyskać osobom z niepełnosprawnościami pełne uczestnictwo w życiu społecznym, dostępność obiektów, produktów i usług, które w sposób bezpośredni zdeterminują ich samodzielność życiową.

Bibliografia

Ginnerup S. (2009). *Achieving Full Participation through Universal Design*. Strasbourg: Council of Europe.

- Lesiak J. (2020). *Społeczne postrzeganie osób z niepełnosprawnością intelektualną*. „Państwo i Społeczeństwo”, nr 1, s. 27–41.
- Nowak A. (2018). *Działania na rzecz ochrony praw osób z niepełnosprawnością*. „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 30, s. 11–24.
- Rdest A. (2019). *Prawa osób z niepełnosprawnościami w praktyce. Podręcznik dla organizacji pozarządowych i lokalnych liderów*. Kraków: Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego.
- Ślusarczyk C. (2013). *Projektowanie uniwersalne jako sposób na tworzenie warunków do edukacji włączającej w szkołach wyższych*. „E-mentor”, nr 5(52), s. 65–68.
- Przybylski Ł., Błaszczak M. (2010). *Rzeczy są dla ludzi. Niepełnosprawność i idea uniwersalnego projektowania*. Warszawa: Scholar.
- Wysocki M. (2012). *Projektowanie uniwersalne – równość praw poprzez dostępność. Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*. Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich, nr 10, s. 26–33.
- Żółkowska T. (2016). *Uniwersalne projektowanie przestrzeni osób z niepełnosprawnością*. „Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 21, s. 66–77.
- <https://design.ncsu.edu/wp-content/uploads/2022/11/principles-of-universal-design.pdf>, dostęp: 20.09.2023.
- Moduły zajęć Projektowania uniwersalnego w ramach wybranych obszarów kształcenia, 2019, NCBiR.

Streszczenie

Artykuł został poświęcony pogłębieniu wiedzy studentów na temat potrzeb osób z niepełnosprawnością. Jego celem jest zaprezentowanie przebiegu realizacji projektu Narodowego Centrum Badań i Rozwoju nt. *Uniwersalne kierunki – uniwersalne społeczeństwo*, wdrożonego w Uniwersytecie Jana Długosza w Częstochowie, który koncentrował się na wprowadzeniu do programów studiów wybranych kierunków obowiązkowych zajęć z zakresu dostępności i projektowania uniwersalnego.

W artykule zaprezentowane zostały rozwiązania wdrożone do dydaktyki Uniwersytetu, w formie tradycyjnych wykładów, ćwiczeń, ale również innowacyjnych warsztatów z osobami o szczególnych potrzebach, symulacji z wykorzystaniem specjalistycznych sprzętów i symulatorów, jak również wizyt studyjnych. Autorki niniejszego tekstu uczyniły także rezultaty realizowanych zajęć oraz opinie studentów biorących w nich udział, wskazujące na konieczność tworzenia środowiska, usług i produktów zgodnych z założeniami projektowania uniwersalnego.

Słowa kluczowe: projektowanie uniwersalne, dostępność, niepełnosprawność, specjalne potrzeby, świadomość potrzeb

The concept of universal design as an element of raising awareness of the needs of people with disabilities among students: the experience of the Jan Długosz University in Częstochowa

Summary

The article is devoted to deepening students' knowledge about the needs of people with disabilities. Its aim is to present the implementation of the project of the National Center for Research and Development entitled Universal Fields - Universal Society, implemented at the Jan Długosz University in Częstochowa, which focused on introducing mandatory classes in the field of accessibility and universal design into the study programs of selected fields.

The article presents solutions implemented into the University's teaching, in the form of traditional lectures, exercises, but also innovative workshops with people with special needs, simulations using specialized equipment and simulators, as well as study visits. The authors of this text also included the results of the classes and the opinions of students participating in them, pointing to the need to create an environment, services and products consistent with the assumptions of universal design.

Keywords: universal designing, disability, accessibility, special needs, awareness of needs